

Стан викладання етики у сучасній школі

Сучасне суспільство вимагає формування особистості, якій би були притаманні гуманізм, чесність, милосердя, совість, порядність, відповідальність, повага до людей. Етичні знання стають важливим чинником розвитку духовної культури українського суспільства.

Тому необхідним і своєчасним було введення у 2005 році вивчення курсу «Етика» у загальноосвітніх навчальних закладах України, основна мета якого – створення умов для формування моральних цінностей та орієнтирів особистості, моральної культури і культури поведінки учня.

Мета статті – охарактеризувати сучасний стан викладання етики під кутом зору предмета нашого дослідження – організації пізнавальної діяльності учнів на уроках етики у 5–6 класах.

Ефективно організувати викладання курсу та досягти його цілей і завдань можливо завдяки підручнику, який репрезентує знання і види діяльності з етики відповідно до Державного стандарту освіти (освітня галузь «Суспільствознавство») та вимог навчальної програми з етики для учнів відповідного класу.

Спираючись на педагогічні та методичні дослідження у підручникотворенні К. Баханова, Н. Бібік, Я. Кодлюк, П. Мороза, Р. Осадчук, О. Пометун, О. Савченк, Г. Фрейдмана, та інших вчених, ми визначили критерії ефективного підручника з етики, що відповідає вимогам інноваційного навчання:

- чи дозволяє структура підручника поетапно організувати пізнавальну діяльність учнів на уроці;
- чи є у підручнику завдання та навчальні ситуації, що створюють умови для формування в учнів здатності робити свідомий вибір моделей поведінки, орієнтуючись на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських моральних цінностей;
- чи є у підручнику завдання для застосування активних та інтерактивних моделей навчання;
- чи є у підручнику завдання для самооцінювання, завдання для проведення уроків узагальнення та тематичного оцінювання;
- чи притаманна підручнику діалогова форма спілкування автора з читачами;
- чи є підручник інноваційним за способом подання матеріалу і передбачуваною методикою роботи вчителя і способом учіння школярів.

За цими критеріями нами було проаналізовано підручники з етики для 5-го та 6-го класів (автори О. Данилевська, О. Пометун), підручник для 5-го

класу (автори В. Фесенко, О. Фесенко, Т. Бакіна) та підручник для 6 класу (автори А. Мовчун, Л. Хоружа) [3; 4; 22; 16].

Підручники авторів О. Данилевської, О. Пометун відрізняється від інших багатим та сучасним методичним апаратом. Уже на перших сторінках цих підручників учні ознайомлюються з умовними позначками – піктограмами, що будуть зустрічатися в параграфах: «Обговоримо разом», «Поміркуйте», «Поради авторів та інших дорослих», «Пізнай себе», « У світі добрих думок», «До вашої скарбнички слів», «Перевірте й оцініть себе», «Виконайте дома».

У кожному параграфі після назви теми, розташований план викладу матеріалу, а у підручнику з етики для 6-го класу вказані очікувані результати («Після уроку ви зможете...») та поняття, які треба вміти застосовувати [3; 4].

Ці елементи є новими для сучасних українських підручників і допомагають учням зрозуміти зміст їхньої діяльності, тобто те, чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них чекає вчитель.

Усі параграфи у цих підручниках мають цікаву повторювальну частину, що розпочинає текст – малюнок, що відбиває основну проблему (питання), якій присвячено урок: у 5-му класі це пригоди п'ятикласників Оленки і Богдана, які обговорюють чи переживають певні події свого життя. Малюнок супроводжується діалогом між героями, який відбиває зміст малюнка і завданнями до малюнку та діалогу. У підручнику для 6 класу параграф починає ілюстрація (репродукція картини чи фотографії) із запитаннями, що віддзеркалюють основну проблему, якій присвячено урок. Ця частина методичного апарату дає можливість вчителю здійснити мотивацію навчальної діяльності учнів.

Параграфи підручника поділені на смислові частини – пункти (їх 3–4), названі у вигляді запитання, на яке відповідає зміст пункту. Кожний пункт параграфа містить: короткий авторський текст, де розтлумачені основні поняття; словничок з 2–3-х основних термінів, суть яких учні мають зрозуміти для подальшого застосування; завдання для усвідомлення смислу авторського тексту – це дає можливість учням сприймати, осмислювати тему нового матеріалу та основні питання, які необхідно засвоїти.

Авторами включені в текст також фрагменти художніх творів, пов'язані з темою уроку і завдання на опрацювання цих фрагментів – це дає можливість здійснювати осмислення, запам'ятовування учнями нового матеріалу, застосування знань на практиці.

Нарешті наприкінці параграфа є завдання і запитання, за якими вчитель і самі учні можуть перевірити, чи досягли вони очікуваних від уроку результатів, тобто здійснити рефлексію навчальної діяльності. Завершується кожен параграф кількома варіантами домашнього завдання переважно творчого характеру, але різного рівня складності.

Елементи інтерактивного навчання, що передбачені в підручниках з етики О. Данилевської, О. Пометун, потребують застосування на уроці таких інтерактивних технологій: уявний мікрофон, робота в парах, робота в малих групах, «мозковий штурм», обговорення проблеми у загальному колі.

У вступній частині цих підручників є пам'ятки для учнів, в яких описані правила роботи за цими технологіями.

Цікаві матеріали до уроків узагальнення вміщені в кінці кожної теми: подорож до Країни ідеальних взаємин, вікторини, кросворди, гра-подорож «Веселий потяг», робота в групах, захист колективних малюнків з вивченої теми, створення проспекту мультфільму на етичну тему за запропонованим текстом та інші.

У підручнику «Етики» для 5 класу (автори В. Фесенко, О. Фесенко, Г. Бакіна) всі параграфи розпочинаються бесідою п'ятикласниці Оленки Петренко з членами своєї родини: мамою, татом, старшою сестрою Мартою, бабусею [22]. Далі параграфи складаються з таких частин – рубрик, які мають свої умовні позначки – піктограми: «сторінка з маминого рукопису», «творча розминка», «художній текст», «думаємо, аналізуємо, обмінюємося думками», «мікрофон», «поміркуймо разом», «етикетні задачі», «розіграймо сценки», «творча робота», «вузлик на пам'ять», «мовленнєвий етикет, «народна мудрість», «картинна галерея», «школа самовдосконалення».

На жаль, у підручнику деякі рубрики дублюють одна одну, наприклад, «думаємо, аналізуємо, обмінюємося думками», «мікрофон», «поміркуймо разом», або «етикетні задачі», «мовленнєвий етикет» тощо. Параграфи підручника не мають чіткої структури, що ускладнює організацію пізнавальної діяльності учнів. Підручник переобтяжений художніми текстами, необов'язковим, а іноді й суто декоративним ілюстративним матеріалом, відсутні матеріали для уроків узагальнення, а запропоновані завдання для проведення уроків тематичного оцінювання складені без урахування рівнів навчальних досягнень учнів.

Складовими частинами кожного параграфу підручника «Етика» для 6 класу авторів А. Мовчун, Л. Хоружа є такі рубрики: «Прочитайте та обміркуйте», «Запам'ятайте», «Розв'яжіть ситуацію», «Робота в парах або в групах», «Самодослідження», «Дискусія», «Завдання для самоперевірки» [16].

Структура параграфів є такою, що дозволяє організувати цікаву пізнавальну діяльність учнів, автори вдало поєднали виклад теоретичного матеріалу з використанням варіантів проблемних ситуацій, уривків художніх творів, афоризмів, народної мудрості, притч. Цінною методичною знахідкою авторів є рубрика «Самодослідження», яка спонукає учнів перевірити засвоєний матеріал на власних почуттях та оцінювати особисті якості. У завданнях для самоперевірки: окрім запитань, які вимагають асоціативного, творчого мислення учнів, дібрані цікаві тести для самоаналізу, вислови мудреців, спрямовані на вдумливе осмислення певних тверджень та самооцінку. Шкода, що в підручнику відсутні матеріали для уроків узагальнення, натомість, запропоновано чотири варіанти завдань для проведення тематичного оцінювання знань, складені без урахування рівнів навчальних досягнень учнів.

Аналіз анкетування вчителів показав, що 88 % з них надають перевагу у роботі підручнику з етики для 5-го класу О. Данилевської, О. Пометун та 95 % вчителів підручнику з етики 6-го класу також цих авторів, тому що ці підручники є найбільш інноваційними за способом подання матеріалу і методикою роботи з ними.

Одним з найбільш поширених видань з етики є робочі зошити з друкованою основою, створені для 5–6 класів О. Данилевською, О. Пометун, Л. Пилипчатіною, а також зошити з друкованою основою для 5–6 класів – автори О. Мартинюк, О. Гісим [5; 6; 13; 14; 18]. Робочі зошити призначені для перевірки знань та умінь учнів під час поточного опитування та оцінювання, а також під час проведення уроків узагальнення та уроків тематичного оцінювання.

Анкетування вчителів засвідчило, що 58 % вчителів використовують в своїй роботі робочі зошити з друкованою основою, створені О. Данилевською, 10 % вчителів – створені О. Пометун, Л. Пилипчатіною, 5 % вчителів – створені О. Мартинюк, О. Гісим та, на жаль, 27 % вчителів не використовують ніяких робочих зошитів з друкованою основою на уроках етики.

Вперше в Україні теоретичні основи навчання етики викладені у посібнику О. Пометун, Л. Пилипчатіної «Методика викладання етики», в якому автори зокрема зазначають: «Уроки етики – це уроки виховання, ознайомлення та практичного застосування норм моралі й етикету в повсякденному житті. Їх завданням насамперед є розвиток умінь, навичок, моделей поведінки, усвідомлення підлітками цінностей і принципів, на яких базується мораль суспільства і відносин між людьми шляхом систематичного навчання із застосуванням інтерактивних методик» [17, 8].

Курс етики покликаний допомогти юній особистості, що робить перші кроки духовного самостворення, усвідомити, що її подальше життя значною мірою залежить від того, наскільки вона навчиться усвідомлювати себе суб'єктом морального вибору, тобто творцем стосунків, а отже, не іграшкою в руках інших людей чи випадку, вважає відома українська дослідниця історії етики В. Мовчан та рекомендує вчителям у викладанні етики «поєднувати два аспекти аналізу: теорію, тобто викладати закони, принципи моралі, утверджуючі цінність морального досвіду, закріпленого людством в етичній теорії, і одночасно розкривати та пояснювати причини негараздів у сфері практики моральних стосунків [15, 11].

Методичні розробки уроків етики для 5 та 6 класу київських вчителів О. Гісима, О. Мартинюка містять до кожного уроку дидактичні ігри, матеріали для інтерактивних вправ, рубрику «додаткова інформація», матеріали до уроків узагальнення та тематичного оцінювання, але, на жаль, в посібниках відсутні матеріали для проведення самооцінювання та взаємооцінювання учнів [1; 2].

У методичних посібниках з етики для 5 та 6 класів, які надруковані видавничою групою «Основа», розробки уроків харківських вчителів побудовані у формі етичного діалогу (за методикою А. Шемшуриної) [9; 10].

Початок етичного діалогу – занурення учнів в етичну проблему через їхнє емоційне зосередження на етичних питаннях. Наступний етап – побудова логічного ланцюжка розвитку проблеми, тому всі питання, за допомогою яких розвивається проблема, починаються зі слів «Чому», «Як вважаєте». Ланцюжок питань занурює учнів у глибину проблеми, яка розглядається, і вона стає для учня не далекою і абстрактною, а близькою й конкретною, бо стосується його особисто та близьких йому людей.

Кульмінація етичного діалогу – найвища точка напруги, коли виникає необхідність зробити вибір, прийняти рішення. Щоб така напруга виникла, вчитель повинен її запланувати та послідовно і логічно привести до неї учнів. Це можливо лише в тому випадку, коли перед учнями виникає дилема. Наступним етапом є вихід на моральний вибір. Завершується етичний діалог відкритим висновком. Проблема, яка розглядалася на уроці, повинна спонукати учнів до подальших роздумів [19, 25]. Методика етичного діалогу не передбачає застосування інтерактивних вправ, що безперечно знижує ефективність цієї методики.

Навчальні посібники з етики для 5 та 6 класів методиста з Харкова

І. Роменєвої допомагають у створенні діалогічного простору на уроці, стимулюють учнів до активного сприйняття проблем сучасності, духовного життя людини, прищеплюють навички роботи з додатковою літературою, культурологічними фактами, художніми текстами, довідниками [20; 21].

Цікаві тести, анкети, поради, розробки уроків, тренінги для вчителів етики містить методичний посібник чернівецьких авторів В. Жукотинської, С. Комісарової [8].

На сторінках газети «Історія України / правознавство та інші суспільні дисципліни» опубліковані розробки вчителів О. Довгої, В. Зіркатога, Т. Рижової, Г. Фетисової та інших, які пропонують на уроках етики використовувати рольові ігри, творчі завдання, різноманітні інтерактивні вправи, кросворди [7; 12; 19; 23].

Таким чином, проведений нами аналіз літератури за останні роки доводить, що більшість публікацій з методики викладання етики – це розробки уроків, дидактичні матеріали, публікації, які містять додаткову науково-популярну інформацію. Недостатність наукових досліджень з

методики викладання етики доводить актуальність, важливість обраної нами проблеми – організація пізнавальної діяльності учнів на уроках етики.

З метою детального розгляду стану викладання етики в 5 - 6 класах загальноосвітніх навчальних закладів ми спробували проаналізувати, наскільки сучасна практика навчання етики реалізує визначені нами у теоретичному дослідженні методичні умови ефективної організації пізнавальної діяльності на уроках етики:

- організація чіткого усвідомлення цілей і завдань уроку та мотивів навчальної діяльності;
- широке використання інтерактивних технологій навчання;
- постановка спеціальних завдань на розвиток творчого мислення учнів;
- організація рефлексії пізнавальної діяльності як спеціального етапу уроку;
- обов'язкове і ретельне врахування вчителем вікових особливостей молодших підлітків.

Основними методами дослідження на цьому етапі були: спостереження уроків, інтерв'ю, бесіди, анкетування вчителів.

Педагогічне спостереження уроків етики у школах Житомирської Хмельницької, Рівненської, Київської областей та анкетування 60 вчителів дало змогу проаналізувати зміст навчання етики у масовій школі, сукупність методів, прийомів, форм навчання, які вчителі використовують у своїй педагогічній практиці.

Учителі уроки етики проводять відповідно до структури інтерактивного уроку: вступна частина (мотивація навчальної діяльності учні, оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів), основна частина (надання необхідної інформації, інтерактивні вправи), підсумкова частина (підбиття підсумків навчальної діяльності, оцінювання результатів уроку). Значну увагу вчителі приділяють розвитку вмінь учнів робити моральний вибір, формулювати, пояснювати і обґрунтовувати власну позицію і поведінку та позицію інших людей. Тому всі важливі питання й поняття курсу обов'язково обговорюються учнями у вільній і відкритій інтерактивній комунікації, в якій беруть участь всі учні класу, які мають можливість порівнювати свою точку зору не тільки з точкою зору учителя, а й інших дітей. На своїх уроках вчителі використовують різноманітні творчі завдання, дидактичні ігри, активно працюють з підручником.

Анкетування 60 вчителів етики показало, що за фахом серед них вчителів історії – 46 %, вчителів зарубіжної літератури – 18 %, вчителів української мови та літератури – 18 %, вчителів інших предметів – 16 %. Міністерство освіти рекомендувало викладати курс «Етики» вчителям історії

та правознавства, української мови та літератури, зарубіжної літератури [11], разом з тим у багатьох школах етику викладають вчителі, яким не вистачає годин за фахом, їх довантажують етикою, з тієї ж причини кожен рік в деяких школах призначають викладати етику іншого вчителя. Це, безперечно, позначається на якості навчання, на методичному рівні проведених уроків.

демченко

Найбільш важкими для сприйняття п'ятикласників учителі вважають такі теми уроків: «Що таке гідність та честь?», «Коли людині буває соромно?», «Якими є моральні основи товаришування»; для шестикласників – «Свобода як основа моральності», «Що таке суспільна справедливість і соціальна різноманітність», «Як співвідносяться мораль і закон як регулятори життя громадянського суспільства». Ці теми насичені поняттями, які важкі для усвідомлення 11–12 річних школярів, учителі намагаються навести такі приклади з життя класу, школи, міста, нашої держави, знайти такі методичні прийоми, щоб тема уроку була максимально доступною учням.

Аналіз відповідей учителів на питання: «Які інтерактивні технології навчання ви використовуєте на уроках етики?» засвідчив, що найчастіше на уроках етики вони використовують такі технології: обговорення проблеми у загальному колі, робота в парах, роботу в групах, технологію «мозковий штурм». На жаль, не використовують на уроках етики: обговорення проблеми в загальному колі – 12 % вчителів, роботу в парах – 8 % вчителів, технологію «Уявний мікрофон» – 12 % вчителів, технологію «Мозковий штурм» – 26 % вчителів, технологія «Коло ідей» – 35 % вчителів, технологія критичного читання тексту «Робимо позначки» – 37 % вчителів, роботу в малих групах – 10 % вчителів, технологію «Два – чотири всі разом» – 58 % вчителів. Це є свідченням того, що багато вчителів не володіють інтерактивними технологіями навчання, знають про ці технології описово, але не готові застосовувати їх на своїх уроках.

З метою розвитку творчих вмінь учнів, учителі використовують різноманітні види творчих завдань, наприклад, скласти оповідання за прислів'ям та проілюструвати його малюнками – 83 % вчителів, написати твір-роздум на запропоновану тему – 65 % вчителів, намалювати ілюстрації до теми уроку – 75 % вчителів.

Анкетування вчителів засвідчило, що для посилення емоційного впливу навчального матеріалу 50 % вчителів на уроках етики здійснюють прослуховування українських народних пісень, 25 % вчителів – дитячих пісень, 40 % вчителів - класичної музики, 36 % вчителів – сучасної популярної музики.

Аналіз відвіданих уроків свідчить, що тільки 8 % вчителів на уроках етики пропонують учням здійснювати самооцінювання, організувати взаємоконтроль, рецензування відповідей, що не сприяє здійсненню завершеної рефлексії уроку.

На думку вчителів, найбільш ефективною формою тематичного оцінювання є письмова контрольна робота, в яку включаються завдання різного рівня оцінювання навчальних досягнень учнів.

У кінці навчального року ми провели опитування 112 п'ятикласників, яких запитали: «Чому саме ви навчилися на уроках етики за цей рік?» – 39 % учнів відповіли – нормам етикету, 25 % учнів – правилам поведінки, 23 % учнів – правилам спілкування, 20 % учнів – допомагати людям, 18 % учнів – бути справжніми друзями, 7 % учнів – розрізняти добро і зло. З наведених даних стає зрозумілим, що учням найбільше запам'яталися теми «Як розрізняють добро і зло», «Що означає бути вихованим», «Якими є правила життя людей у суспільстві», «З чого починається дружба».

Ми запитали в кінці навчального року у 314 шестикласників, які закінчили вивчення курсу «Етики»: «Які знання, отримані на уроках етики у 5–6 класах, ви вважаєте найважливішими?» Більшість дітей відповіло, що це знання про культуру поведінки, про вміння спілкуватися, про толерантність, милосердя. «Чи змінилося щось у вашому ставленні до інших, до самого себе? Як саме?» – 70 % учнів відповіло, що стали уважніше ставитися до оточуючих, стали добрішими, більш товариськими.

Отже, аналіз підручників, методичної літератури, анкетування вчителів та учнів, спостереження уроків етики засвідчує, що ефективність уроку етики може бути досягнута лише за умови чіткої організації пізнавальної діяльності учнів на уроці, врахування вікових особливостей молодших підлітків, використання інтерактивних технологій навчання та спеціальних завдань на розвиток творчого мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гісим О.В., Мартинюк О.О. Етика. 5кл.: Розробки уроків. – Х.: Вид-во «Ранок», 2006. – 224 с.
2. Гісим О.В., Мартинюк О.О. Етика. 6кл.: Розробки уроків. – Х.: Вид-во «Ранок», 2007. – 240 с.
3. Данилевська О.М., Пометун О.І. Етика: Підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2005. – 192 с.
4. Данилевська О.М., Пометун О.І. Етика: Підручник для 6-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2006 – 192 с.
5. Данилевська О.М. Робочий зошит. Етика. 5 клас. – К.: Вид-во «Літера ЛТД», 2005. – 80 с.
6. Данилевська О.М. Робочий зошит. Етика. 6 клас. – К.: Вид-во «Літера ЛТД», 2006. – 80 с.
7. Довга О. М. Моральні норми та правила співжиття у людському суспільстві. Етика. 5 клас // Історія України / правознавство та інші суспільні дисципліни. – 2008. – № 40. – С. 17–18.

8. Етика: Методичний посібник для вчителів / За ред. В.Д. Жукотинської, С.М. Комісарової. – Чернівці, 2005. – 182 с.
  9. Етика. Методичний посібник. 5 клас. – Х.: Видавнича група «Основа», 2005. – 192 с.
  10. Етика. Методичний посібник. 6 клас. – Х.: Видавнича група «Основа», 2006. – 192 с.
  11. Євтушенко Р.І., Пометун О.І. Методичні рекомендації щодо вивчення етики у 5-му класі загальноосвітніх шкіл з 2005–2006 навчального року // Історія в школах України. – 2005. – № 6. – С. 3.
  12. Зікратий В.І. Навчальні кросворди. Етика. 6 клас / Історія України / правознавство та інші суспільні дисципліни. – 2008. – № 12. – С. 5–8.
  13. Мартинюк О.О., Гісим О.В. Етика. 5 клас: Робочий зошит. – Х.: Вид-во «Ранок», 2006. – 64 с.
  14. Мартинюк О.О., Гісим О.В. Етика. 6 клас: Робочий зошит. – Х.: Вид-во «Ранок», 2006. – 64 с.
  15. Мовчан В. С. Етика: Книга для вчителя: Навчально-методичний посібник. – К.: Знання, 2008. – 303 с.
  16. Мовчун А.І., Хоружа Л.Л. Етика: Підручник для 6-го класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Навчальна книга, 2006. – 240 с.
  17. Пометун О.І., Пилипчатіна Л.М. Методика викладання етики: 5 клас: Методичний посібник. – К.: А.С.К., 2006. – 144 с.
  18. Пометун О.І., Пилипчатіна Л.М. Зошит з етики: 6 клас: Тематичне оцінювання, анкети, тести. – К.: А.С.К., 2006. – 80 с.
  19. Рижова Т.І. Які правила визначають гармонію людини із собою та найближчим оточенням. Етика 5 клас // Історія України / правознавство та інші суспільні дисципліни. – 2007. – № 40. – С. 20–22.
  20. Романєєва І.В. Етика. 5 клас: Навчальний посібник. – Х.: Країна мрій, 2005. – 160 с.
  21. Романєєва І.В. Етика. 6 клас: Навчальний посібник. – Х.: Країна мрій, 2006. – 144 с.
  22. Фесенко В.І., Фесенко О.В., Бакіна Т.С. Етика: Підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Навчальна книга, 2005. – 239 с.
- Фетисова Г.І. Моральні засади спілкування. Етика. 6 кл. / Історія України / правознавство та інші суспільні дисципліни. – 2007. – № 40. – С. 23–24.